

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

“ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ”
МИЛЛИЙ ТАДҚИҚОТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ҚИШЛОҚ ВА СУВ
ХЎЖАЛИГИНИНГ
ЗАМОНАВИЙ МУАММОЛАРИ”

*мавзусидаги анъанавий **XXI** - ёш
олимлар, магистрантлар ва
иқтидорли талабаларнинг илмий
- амалий анжумани*

21

***XXI** - traditional Republic
scientific - practical conference of
young scientists, master students
and talented students under the
topic*

**“THE MODERN PROBLEMS OF
AGRICULTURE AND WATER
RESOURCES”**

МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

Тошкент-2022 йил, 12-13 май

	“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети		
32.	Razaqova Yodgora Xudoyorovna “ТИҚХММИ” МТУ 1-курс магистранти	Кластер фаолиятини бошқаришнинг иқтисодий усуллари тақомиллаштириш	1768
3 3 .	Тошева Мафтуна Рустамовна. “ТИҚХММИ” миллий тадқиқот университети магистри	Сув хўжалиги объектларининг модернизация қилишда ресурс тежамкор технологияларни қўллашдаги мавжуд муаммолар	1772
3 4 .	Тошева Мафтуна Рустамовна. “ТИҚХММИ” миллий тадқиқот университети магистри	Сув хўжалиги объектлари бошқарувини модернизация қилишнинг аҳамияти	1776
3 5 .	Berdimurodov Akmaljon Azamat o'g'li “ТИҚХММИ” Milliy tadqiqot universiteti ikkinchi bosqich tayanch doktranti	Qishloq xo'jaligida innovatsiyalarni joriy etish va innovatsiyalarning samaradorligini baholash	1779
36.	Berdimurodov Akmaljon Azamat o'g'li “ТИҚХММИ” Milliy tadqiqot universiteti ikkinchi bosqich tayanch doktranti	O'zbekiston respublikasi qishloq va suv xo'jaligi tarmog'iga innovatsiyalarni joriy etishda xorijiy tajribalarning ahamiyati	1786
37.	Холикулов Муҳаммад Абдурасул ўғли. таянч докторант Илмий раҳбар: PhD, доцент Ш.Муродов. “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети	Мева-сабзавотчилик соҳасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ҳамда ривожлантиришнинг назарий ва амалий асослари	1791
3 8 .	М.М.Яхяев, докторант “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети	Яйлов чорвачилигини ривожлантиришнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари	1795

IX – ШҶЎБА

Қишлоқ ва сув хўжалиги масалаларида математик моделлаштириш усуллари ва ахборот технологияларини қўллаш.

Раис: доц. Абдуллаев З.

Ҳамраис: проф. Шадманова Г.

ЯЙЛОВ ЧОРВАЧИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ

М.М.Яхяев – “ТИҚХММИ” МТУ докторанти

Аннотация:

Мазкур мақолада яйлов чорвачилигининг иқтисодий самарадолигини баҳолашнинг бир неча усуллари орқали такомиллаштиришдан иборат. Яйловлар таркиби ва яйлов чорвачилигида қорақўлчилик тармогининг ўрни ва самарадорлиги таҳлил этилган ҳолда ривожлантириш юзасидан таклифлар тайёрланган.

Калит сўзлар: иқлим ўзгариши, яйлов чорвачилиги, шартли чорва мол боши, яйлов худудлари, қорақўлчилик, яйловларнинг озуқа базаси.

Бугунги кунда яйловлардан фойдаланган ҳолда чорвачилик маҳсулотларини етиштираётган хўжаликларнинг фаолияти самарадорлигини аниқлаш долзарб масала ҳисобланиб, у чорвачиликнинг бошқа йўналишларига нисбатан ўзига хос мураккабликларга эга. Шу сабабли яйлов чорвачилигида самарадорликни аниқлашнинг илмий жиҳатларини тадқиқ этиш зарурият аграр иқтисодиёт илмининг асосий масалаларидан бири ҳисобланади. Яйлов чорвачилигининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш маҳсулот етиштиришни комплекс баҳолаш, яйлов худдуларида ишлаб чиқаришни ташкил этишга оид қарорларни қабул қилиш, аграр ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини тадқиқ этиш соҳа мутахассислари олдида катта қизиқиш уйғотмоқда.

Иқтисодчи олимларимиздан А.Ўлмасов ва А.Ваҳобовларнинг фикрича самарадорлик – ресурс сарфлари билан ишлаб чиқаришдан олинган натижани таққослашни билдиради, яъни нима сарфлаб нимага эришилганлигини кўрсатади. Самарадорлик (S) аниқланганда яратилган маҳсулотлар ва хизматлар қиймати (M) билан ресурсларнинг сарфи (R) таққосланади.

$$S = \frac{Mq}{R_s}$$

Ш.Ш. Шодмонов ва Б.Э. Мамарахимов ларнинг фикрига кўра, фойда олиш мақсадидан келиб чиққан ҳолда олинган фойда (F) ишлаб чиқаришга сарфланган ресурс харажатларига (IX) бўлинганлигига тенг. Яъни,

$$P = F / IX * 100$$

Р.Хусанов, Д.Ю.Дадабоев, Т.Ю.Дадабоевларнинг фикрига кўра, “Самара – қишлоқ хўжалигида ўтказилган у ёки бу тадбирларнинг оқибати, натижасидир. Иқтисодий самарадорлик – ишлаб чиқариш воситаларининг ва жонли меҳнатнинг қўлланилишидан олинган якуний фойдали самарани, жами сармоялардан эришилган натижани кўрсатишидир”²⁵.

Сўнгги йилларда республикада ерлардан оқилона ва самарали фойдаланишни ташкил этиш, ер муносабатларини тартибга солиш, ерлардан фойдаланишда давлат назоратини кучайтириш борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилди²⁶. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори 19 август 2019 йилдаги

²⁵ <https://e-journal.uz/2020/06/08>

²⁶ Шу манба

“Яйловларда чорва молларини ўтлатишда энг кўп йўл қўйиладиган фойдаланиш нормаларини белгилаш, яйловлар алмашилишини таъминлаш ва юритиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 689-сонли қарори билан “Яйловларда чорва молларини ўтлатишда энг кўп йўл қўйиладиган фойдаланиш нормаларини белгилаш, яйловлар алмашилишини таъминлаш ва юритиш тартиби тўғрисидаги низом” тасдиқланган бўлиб, унда маълум бир яйлов участкасида шартли чорва мол бошига нисбатан чорва молларини ўтлатишнинг энг кўп йўл қўйиладиган нормасини аниқлаш услуги келтирилган.

Унга кўра, яйловларнинг маълум бир участкасида чорва молларини ўтлатишнинг энг кўп йўл қўйиладиган фойдаланиш нормалари яйлов ўсимликларининг ҳосилдорлиги ва чорва молларини озиклантириш имкониятларига қараб қуйидаги формула билан ҳисоблаб чиқилади:

$$Рэн = \frac{Оз \cdot 0,85}{Йўм}, \text{ бунда}$$

Рэн - маълум бир яйлов участкасида шартли чорва мол бошига нисбатан чорва молларини ўтлатишнинг энг кўп йўл қўйиладиган нормаси;

Оз - яйловларни тақсимлаш муддатларини ҳисобга олган ҳолда маълум бир яйлов участкасининг центнер ҳисобидаги озуқа захираси яйловлардан фойдаланиш давомийлигининг календарь муддатидан келиб чиқиб, мазкур участкадаги яйлов ўсимликларининг ҳосилдорлигини унинг майдонига кўпайтириш орқали олинади;

Йўм - битта шартли бош молни ўтлатиш учун кетадиган яйлов озуқасининг ўртача йиллик меъёри 3,74 центнер озуқа бирлигини ташкил қилади;

0,85 - яйлов озуқаси захирасини ҳисобга олиш фоиизи, 15 фоииз об-ҳаво шароитлари ёмонлашган тақдирда сугурта жамгармаси сифатида қолдирилади²⁷.

Аммо, юқорида таъкидланганидек яйловларда чорва молларини парваришлашда шаклланган амалиётга кўра озуқа бирлиги, ҳосилдорлик, сугурта жамгармаси каби кўрсаткичлар ҳал этувчи таъсир кўрсатмайди. Яйлов чорвачилигида асосий масала яйловларда чорва молларини сақлаб туришга асосланиб қолган. Шунинг учун яйлов озуқаси захирасини ҳисобга олишда нафақат об-ҳаво шароитлари ёмонлаши балки об-ҳаво қулай келганда фойдаланиш давомийлигининг ортиб боришини ҳам эътиборга олиб лозим.

Шу боис яйлов чорвачилигида шартли чорва мол бошига нисбатан чорва молларини ўтлатишнинг энг кўп йўл қўйиладиган нормасини ҳисоблашда озуқа захирасини ҳисобга олиш фоизини такомиллаштириш талаб этилмоқда. Бунинг учун яйлов типи ва ундан фойдаланиш давомийлигини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Маълум бир ҳудудда яйловлардан фойдаланиш давомийлигини сўровнома ёки эксперт баҳолаш асосида аниқланади ва коэффициентлари ҳисоблаб топилади ҳамда у йил мавсумлари ўртаси тақсимланади. Жумладан:

$$Коз = \frac{\Phi_k}{\ddot{Y}k}$$

Бунда: Коз - озуқа захирасини ҳисобга олиш фоизини аниқлаш коэффициенти;

Φ_k – йил давомида яйловлардан жами фойдаланиладиган кунлар сони;

$\ddot{Y}k$ – ўртача ўсимлик қоплами мавжуд бўладиган кунлар сони.

²⁷ <https://lex.uz/docs/4477902#4481917>

Бу ҳолатда яйловларнинг маълум бир участкасида чорва молларини ўтлатишнинг энг кўп йўл қўйиладиган фойдаланиш нормаларини аниқлаш услуги қуйидаги кўриниш касб этади. Хусусан:

$$P_{эн} = \frac{Oз * K_{оз1} (K_{оз2})}{Йўм}$$

Турли типдаги яйловларда олиб борилган монографик тадқиқотлар давомида яйлов озукаси захирасини ҳисобга олиш коэффициентлари йил мавсумлари ўртасида қуйидаги нисбатда бўлиши таклиф этилади. Бунда йиллик ўртача коэффициент мавсумлар ўртасида яйлов типи асосида тақсимлаб чиқилган (1.3-жадвал).

1.3-жадвал

Яйлов типидан келиб чиққан ҳолда чорва моллари учун яйлов озукаси захирасини ҳисобга олиш коэффициентлари²⁸

Яйлов типи	Қиш	Баҳор	Ёз	Куз	Йиллик ўртача (K _{оз1})	Йиллик энг кўп фойдаланиш мавсусидан келиб чиққан ҳолда (K _{оз2})
Эфемер ва эфемероидли яйлов	0,15	0,30	0,5	0,2	0,37	0,40
Бута-барра ўтли яйловлар	0,10	0,25	0,40	0,15	0,22	0,26
Шўра ўтли яйлов	0,35	0,35	0,45	0,25	0,35	0,35

Шунингдек, яйлов типларига аҳамият қаратадиган бўлсак, эфемер ва эфемероидли яйлов ҳамда бута-барра ўтли яйловлар тоғ ва тоғ олди худдаларида кенг тарқалганлигини эътиборга олган ҳолда ушбу худудлардаги чорва моллари таркибида йирик шохли моллар салмоғи юқори бўлишини қузатишимиз мумкин.

Бу эса, юқоридаги услубга кўра ҳисобланганда битта шартли бош молни ўтлатиш учун кетадиган яйлов озукасининг ўртача йиллик меъёри бироз мунозарали кўрилади. Бизнингча ушбу меъёрни ҳам яйлов типидан келиб чиққан ҳолда табақалаштириш мақсадга мувофиқ. Унда йиллик ўртача меъёрий озукани бирлигини қуйидаги коэффициентларга кўпайтириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н. Steinfeld is Senior Officer (Programme, Policy & Planning) and J. Mäki-Hokkonen is Senior Officer (Livestock Production Systems), Animal Production and Health Division, FAO, Rome, Italy. <http://www.fao.org/3/v8180t/v8180t0v.htm>

2. E-JOURNAL.UZ Электронный научный журнал.

3. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/>

4. Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш қўмитасининг маълумотлари.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида пиллачилик ва қорақўлчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-6059-сонли Фармони

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 16 августдаги “Қорақўлчилик тармоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4420-сонли қарори

7. Юсупов С. Ю., Муқимов Т. Х. и др. Рекомендации по управлению пастбищным животноводством, Ташкент, 2007 – 24 с.

²⁸ Монографик тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган